

تحلیلی نقادانه از

پیمایش‌های ملی در ایران

فاطمه جواهری

www.ketab.ir

سرشناسه	:	جواهری، فاطمه، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	:	تحلیلی نقادانه از پیمایش‌های ملی در ایران/فاطمه جواهری.
مشخصات نشر	:	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	:	۳۴۷ ص:؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۳۵۹-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا
موضوع	:	بررسی‌های پیمایشی
موضوع	:	Surveys
موضوع	:	بررسی‌های پیمایشی -- روش‌شناسی
موضوع	:	Surveys -- Methodology
موضوع	:	تحقیق -- ایران -- ارزشیابی
موضوع	:	Research -- Iran -- Evaluation
موضوع	:	سیاست تحقیقاتی -- ایران -- ارزشیابی
موضوع	:	Research policy -- Iran -- Evaluation
موضوع	:	ایران -- بررسی‌های پیمایشی -- نقد و تفسیر
موضوع	:	Iran -- Surveys -- Criticism and interpretation
شناسه افزوده	:	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
شناسه افزوده	:	Research Center for Culture, Art and Communication
رده‌بندی کنگره	:	۸۴۸۹۲۳۴
رده‌بندی دیویی	:	۱/۴۳۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۸۴۸۹۲۳۴
وضعیت رکورد	:	فیبا

www.ketab.ir

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
دانشگاه تهران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
عنوان: تحلیلی نقادانه از پیمایش‌های ملی در ایران
نویسنده: فاطمه جواهری عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
ویراستار: مرتضی مرتضایی
صفحه‌آرا: فاطمه قیاسوند
نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۴۰۰
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
قیمت: ۹۷ هزار تومان
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۳۵۹-۲

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ricac.ac.ir

فهرست مطالب

۱.....	سخن ناشر
۳.....	پیشگفتار
۷.....	مقدمه
۱۱.....	فصل اول: کلیات
۱۸.....	چارچوب مفهومی
۲۴.....	چارچوب تحلیلی
۳۰.....	چارچوب روش شناختی
۳۷.....	فصل دوم: تاریخچه پیمایش های ملی (سراسری) در ایران و جهان
۳۷.....	پیمایش های ملی (سراسری) در جهان
۴۸.....	پیشینه پیمایش های ملی در ایران
۵۱.....	اولین پیمایش های ملی پس از انقلاب
۶۵.....	فصل سوم: ارزیابی وجوه روش شناختی پیمایش های ملی
۶۵.....	مقدمه
۶۷.....	نیمرخ پیمایش های ملی
۷۰.....	شیوه انتخاب مجری
۷۲.....	«مسأله» پیمایش های ملی
۷۴.....	چارچوب مفهومی: آری یا خیر؟
۷۸.....	اعتبار مفهوم سازی
۸۰.....	پیش آزمون
۸۱.....	تعداد پرسش ها
۸۲.....	حجم نمونه و شیوه نمونه گیری

۹۰.....	شفافیت.....
۹۲.....	اعتبارآزمون‌ها.....
۹۶.....	مقایسه‌پذیری.....
۹۸.....	سازگاری.....
۱۰۳.....	شیوه گزارش‌دهی.....
۱۰۵.....	دسترس‌پذیری.....
۱۰۸.....	نظارت بر پیمایش‌ها.....
۱۱۰.....	جمع‌بندی.....

۱۲۱.....	فصل چهارم: پیمایش‌های ملی و نظام دانش.....
۱۲۷.....	آثار علمی پیمایش‌های ملی.....
۱۲۷.....	پیمایش ملی منبع تولید متن.....
۱۳۳.....	پیمایش ملی مولد ظرفیت پژوهشی.....
۱۳۵.....	پیمایش ملی منبع پیش علمی.....
۱۴۱.....	پیمایش ملی و الگوهای رفیب.....
۱۴۷.....	پیمایش‌های ملی مقوم شکل حرفه‌ای.....
۱۵۲.....	جمع‌بندی.....

۱۵۹.....	فصل پنجم: پیمایش‌های ملی و مقوله سیاست‌گذاری.....
۱۶۲.....	از پژوهش تا سیاست‌گذاری.....
۱۶۷.....	فرهنگ سیاسی.....
۱۶۸.....	فقدان ظرفیت اجرا.....
۱۷۱.....	شواهد تجربی.....
۱۷۱.....	جایگاه نظرخواهی در نظام سیاسی کشور.....
۱۷۵.....	شیوه انتقال اطلاعات پیمایش‌های ملی.....
۱۷۸.....	به‌کارگیری اطلاعات پیمایش‌های ملی.....
۱۸۲.....	موانع سطح کلان.....
۱۸۴.....	موانع سطح متوسط.....
۱۹۲.....	جمع‌بندی.....

۱۹۷.....	فصل ششم: سخن آخر.....
۲۰۱.....	الگوی پیشنهادی برای نظام‌مندکردن پیمایش‌ها.....
۲۰۲.....	تعیین موضوع و سفارش تحقیق.....
۲۰۳.....	طراحی تحقیق.....
۲۰۳.....	گردآوری اطلاعات.....
۲۰۴.....	تنظیم گزارش تحقیق.....
۲۰۵.....	معیار تخصیص بودجه.....

پیشگفتار

از نیمه‌های دهه هفتاد اجرای پیمایش‌های موسوم به «پیمایش‌های ملی» در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات آغاز شد و تا نیمه‌های دهه ۸۰ چندین پیمایش ملی در پژوهشگاه و دیگر نهادهای پژوهشی اجرا و یافته‌های برخی از آنها منتشر شد. پس از وقفه‌ای چندساله، در دهه ۱۳۹۰ نهادهای پژوهشی دولتی به «پیمایش‌های ملی» اقبال‌ی چشمگیر نشان دادند و اجرای پژوهش‌های متعددی تحت عنوان «پیمایش ملی» در دستور کار این نهادها قرار گرفت. انتشار هرچند محدود، نامنظم و پراکنده یافته‌های این پیمایش‌ها به بحث و گفت‌وگو میان محققان دامن زده است.

تنوع و تعدد نسبی «پیمایش‌های ملی» و بحث‌ها و نقدهای پراکنده پژوهشگران درباره این پیمایش‌ها در سال‌های اخیر این ایده را به ذهن متبادر می‌سازد که احتمالاً اکنون زمان مناسبی برای ارزیابی نظام‌مند این پژوهش‌ها و سنجش «راه‌طی‌شده» است. برخاسته از چنین ضرورتی، پژوهشکده فرهنگ پژوهشگاه به تدوین پروژه‌ای پژوهشی با هدف ارزیابی کارنامه «پیمایش‌های ملی» همت گمارد. در کشور ما نقد علمی به یک سنت جاافتاده بدل شده است، به‌ویژه کمتر پیش آمده که حوزه‌ای از دانش یا نهادی پژوهشی یا یک «اجتماع علمی» به ارزیابی جدی کارنامه خویش توجه نشان دهد. این موضوع درباره پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی نیز صادق است. یکی از دشواری‌های پژوهش حاضر همین فقدان چنین پژوهش‌هایی بوده است. اگر پیش‌تر سنت‌های فکری یا برنامه‌های پژوهشی و تمایزات میان آنها موضوع تحقیق و پژوهش قرار گرفته بود، محقق محترم به سهولت بیشتری می‌توانست

نسبت میان پیمایش‌های اجتماعی و علی‌الخصوص پیمایش‌های ملی با این سنت‌ها را تحلیل کند. اما اکنون محقق ناگزیر کوشیده است که هم در هر بخش چارچوب‌های تحلیلی ضروری را تدوین کند و هم کار پژوهشی خود را پیش ببرد.

یکی از مزایای پژوهش حاضر روایت تاریخی نسبتاً جامع از «پیمایش‌های ملی» در ایران پس از انقلاب و ثبت تجربه تقریباً همه افراد مؤثر در این فرایند است. دکتر جواهری با کوششی تحسین‌برانگیز با بیشتر مجریان و دست‌اندرکاران پیمایش‌های ملی و مدیران نهادهای ذی‌ربط گفت‌وگو کرده است. در این گفت‌وگوها نکات جالبی مطرح شده که محقق در این کتاب بنا به ضرورت به برخی از آنها اشاره کرده است، اما متن پیاده‌شده این مصاحبه‌ها به‌عنوان یکی از مستندات تحقیق در اختیار پژوهشگاه قرار گرفته است. علاوه‌براین، شماری از محققان درباره هرکدام از پیمایش‌های ملی مهم، متنی تحلیلی/ انتقادی نوشته‌اند که در قالب «تکنگاشت» در بخش پیوست کتاب حاضر آمده است. ساختار و فرم این متن‌ها به سلیقه نویسندگان واگذار شده است، اما همه متن‌ها حاوی اطلاعاتی درباره کلیت پیمایش موردبررسی و مقوله‌های سنجیده‌شده در آن پیمایش هستند. بیشتر این متن‌ها از کیفیت خوبی برخوردارند و در کنار تحلیل‌های متن کتاب می‌توانند خواننده را به‌خوبی از کم‌وکیف هرکدام از پیمایش‌های ملی مطلع کنند. اگر بخواهیم از این متن‌ها چند مضمون مشهورتر در نقد پیمایش‌های ملی استخراج کنیم، در نگاه نخست می‌توانیم زیر چشمگیرتر است: فقدان الگوی مفهومی روشن حتی در حد نامشخص ماندن مفهوم اصلی پیمایش؛ تبعیت از الگوی «همه‌سنجی»، به‌معنای تلاش بیهوده و بی‌سرانجام برای سنجش تمام ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط با مفهوم اصلی (مثلاً همه مصادیق «ارزش‌ها و نگرش‌های اجتماعی» یا همه حوزه‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی)؛ تناقض میان یافته‌ها؛ پرسشنامه‌های بسیار طولانی که به‌راحتی می‌توان شماری از پرسش‌ها را از آن حذف کرد؛ همگام نبودن با تحولات جامعه (مثلاً درباره پیمایش مصرف کالاهای فرهنگی)؛ گزارش یافته‌ها در قالب متن‌های ملال‌آور و فاقد خلاقیت و متشکل از جداول پیاپی؛ نقش نامعلوم شوراهای علمی و ...

اشاره به یک نکته دیگر نیز ضروری است. این پژوهش به‌نیت نقد پیمایش‌های ملی آغاز شده و به انجام رسیده است. از دید ما چنین نقدی ضروری است. اما چنان‌که می‌دانیم پیمایش‌های ملی دست‌کم با سه دسته منتقد روبه‌رو هستند. دسته اول، اساساً با پژوهش اجتماعی به معنای متعارف آن بر سر مهر نیستند و تفاوتی هم میان پژوهش کیفی و کتی و تاریخی و ... قائل نیستند. آنان بدیلی برای چنین پژوهش‌هایی می‌جویند و بنابراین کیفیت یا دقت یا سودمندی پیمایش‌های ملی اصلاً مسئله آنان نیست.